

Menci Clement Crnčić i počeci moderne hrvatske grafike

Mr Božena Šurina

vanjski suradnik Instituta za povijest umjetnost u Zagrebu

Izlaganje sa znanstvenog skupa — 76 Crnčić

U razvoju hrvatske likovne umjetnosti grafika je imala vrlo skromno mjesto. Tijekom XV. do XVIII. stoljeća prevladava grafika dokumentarnog ili kulturno-povijesnog značenja. Broj umjetnika grafičara vrlo je skroman, a većina ih djeluje u tuđini. To stanje produžuje se i u XIX. stoljeće. Od umjetnika se javljaju u Dalmaciji Bartol Marković, Vicko Fisković i Petar Mančun. U sjevernoj Hrvatskoj kao reproduktivnu grafiku treba spomenuti, osim Karasove litografije *Djed i unuk*, rad Ivana Zaslava i njegovu grafičku mapu *Park Jurjaves*, litografije Josipa Franje Mückea, Ferdu Quiquereza i Isu Kršnjavog prije pojave prvog modernog grafičara u hrvatskoj umjetnosti.

Devetnaesto stoljeće obilježeno je općenito znanstveno-tehničkim progresom, buđenjem i rastom novih društvenih klasa i nacionalnih samosvijesti, što se sve odrazilo i u ovoj našoj sredini, postavivši pred umjetničke probleme uloge umjetnosti u općim gibanjima i želju za slobodom umjetničkog djelovanja.

Moderna hrvatska grafika započinje s Mencijem Clementom Crnčićem devedesetih godina XIX. stoljeća. Nakon solidnog i svestranog studija slikarstva u Beču i Münchenu njegova nadarenost za kompoziciju i svladavanje problema perspektive omogućila mu je da s lakoćom rješava zadatke koji su se javljali u grafici. On je prvi u nas grafiku primijenio kao sredstvo samostalnoga umjetničkog izraza i osigurao joj ravnopravan položaj uz slikarstvo i kiparstvo, a i prvi je školovani grafičar koji je postigao profesionalnost evropskog stupnja.¹ Ujedno je bio jedan od onih predstavnika naše likovne umjetnosti koji su devedesetih godina prošlog stoljeća dali ne samo poticaj već stvarali i temelje za sav kasniji rad hrvatskih umjetnika. Njegov početak u grafici nosi u sebi široka kulturna značenja.

Moderna hrvatska grafika započinje s Mencijem Clementom Crnčićem (1865—1930) devedesetih godina XIX. stoljeća. Nakon studija slikarstva u Beču i Münchenu studira grafiku (1894—1897) na Akademiji likovnih umjetnosti u Beču kod poznatog grafičara prof. Williama Ungera (1837—1932). Crnčić se opredijelio za bakropis u kome je, kao smion tehničar i izvanredno fin i osjetljiv crtač, opsjednut problemom svjetla i sjene, ostvario djela od kojih su neka svojom vrijednošću nadmašila njegove marine. Prvi je u nas primijenio grafiku kao sredstvo samostalnoga umjetničkog izraza i osigurao joj ravnopravan položaj uz slikarstvo i kiparstvo u povijesti hrvatske umjetnosti. Prvi je školovani grafičar koji je postigao profesionalnost evropskog stupnja. Svojim djelima kao i pedagoškim radom pridonio je također razvoju moderne hrvatske grafike odgojivši više generacija umjetnika.

U grafici XIX. stoljeća nastavljaju se, što se općeg stanja tiče, sve tehnike koje su se razvile kroz stoljeća. Ipak se tradicionalni postupci, kao bakrorez i drvorez, zapostavljaju u korist bakropisa i litografije.² To je doba kad se javljaju i ilustrirani plakati, koji sve intenzivnije ulaze u javni život. Grafika u kojoj se reproduciraju slike starih majstora traje od XVII. stoljeća uglavnom do 1850, kada zbog fotomehaničkog reproduciranja zamire, no zadržava se ponegdje do 1900. godine.³ Njezina je uloga bila, kao i današnjih reprodukcija, da što širu javnost upozna s djelima velikih majstora. Kroz stoljeća dio aktivnosti grafičara bio je posvećen reproduciranju i umnažanju prijašnjih djela umjetnosti, crteža, osobito slika. Često su priznati umjetnici reproducirali djela drugih tražeći nove postupke, posebno u domeni boje, kako bi reprodukcija bila što vjernija. Kvaliteta reproduciranja nije bila vezana za mehanički posao, nego za nijanse koje prikazuju obojenu površinu jednostavnim igrom crta i točaka.⁴

Bakrorezac i bakropisac prof. William Unger (Hannover 1837 — Innsbruck 1932), jedan od najpoznatijih grafičara tadašnjega Beča i prvorazredan stručnjak u reprodukciji slika starih majstora, radio je te reprodukcije sve do prvog svjetskog rata. K njemu je Iso Kršnjavi poslao M. Cl. Crnčića na studij grafike, sa stipendijom Zemaljske vlade, uočivši Crnčićeve izvanredne crtačke sposobnosti.

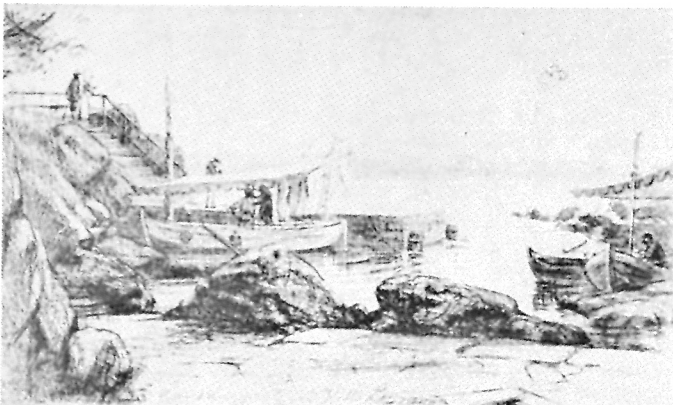
Unger se školovao u Akademiji likovnih umjetnosti u Düsseldorfu i kod Jul. Caesara Thätera u Münchenu. Već 1866. počeo je izrađivati prvi niz listova bakropisa nastao reproduciranjem slika starih majstora, posebno nizozemskih, iz Muzeja u Braunschweigu. Dru-

¹ Djela mu se nalaze i u grafičkoj zbirci Albertine u Beču.

² Jean Adhémar, Michèle Hébert, Jacques Lethève: *Les estampes*, Gründ, Paris 1973, str. 100.

³ Op. cit., str. 7, 36.

⁴ Op. cit., 120, 122.

162. Menci Clement Crnčić, *Landungsplatz der Villa Lovrana*

gi niz listova nastao je po slikama Gemäldegalerie u Kasselu. Tim svojim radovima oživio je umjetnost: bakropisa u Njemačkoj i stekao mnoge sljedbenike i učelnike. Boraveći 1871/72. u Holandiji, stvorio je novi niz listova prema slikama Galerije Frans Hals. Od 1872. živio je u Beču, gdje je 1881. postao profesor najprije na Kunstgewerbeschule, a potom na Akademie der bildenden Künste. Nastavljajući i tu svoju aktivnost na reproduciranju slika, oživio je umjetnost bakropisa i u Austriji posebnim slikarskim shvaćanjem, usavršivši u kasnijim godinama višebojni faksimilni tisak s jedne ploče tamponiranjem. Tom je tehnikom nastojao što vjernije, prema namazu kista, reproducirati djela starih majstora. Glavno djelo nastalo u Beču jest *Galerie des Wiener Belvedere* (s tekstom K. v. Lützowa). Najčešće je radio reprodukcije slika Nizozemaca (Rubensa, Dycka, Fransa Hals, Rembrandta), Venecijanaca (Tiziana, Veronesea) i Španjolaca (Murilla, Velasqueza), ali i ostalih pa i suvremenih majstora (Makarta i dr.), čija je koloristička ostvarenja svojim umjetničkim shvaćanjem i sposobnošću mogao najbolje kopirati. Radio je i originalne bakropisne pejzaže, portrete i žanrovske scene, među ostalim i nekoliko desetaka bakropisa nastalih u Lovranu. Dok je u reproduciranju slika uporan, discipliniran, virtuozan, u originalnim bakropisima je slobodniji i ležerniji.⁵ Bio je majstor igle i odličan pedagog. Među njegove učenike ubrajali su se Wilhelm Victor Krauss, Rudolf Jettmar, Oswald Roux, Ferdinand Schmutzer.⁶

Crnčić je kod Ungerera dobio spremu modernog grafičara, usvojivši sve Ungerove tehničke odlike, pa i

163. Menci Clement Crnčić, *Im Quarnero*164. Menci Clement Crnčić, *Nedjeljno jutro u Lovranu, 1896.*

prihvaćanje grafike kao samostalne grane umjetnosti. Opredijelio se za bakropis, najindividualniju tehniku po načinu izražavanja, koja omogućuje umjetniku širu improvizaciju, a pri oblikovanju gotovo nikakav otpor materijala dopušta da najspontanije izrazi vlastiti likovni rukopis i ostvari svoju zamisao.

Prijateljski odnos učitelja i studenta započeo je još početkom Crnčićeva studija, što osvjetljuje i zajednički boravak od nekoliko mjeseci 1894 u Lovranu zbog Ungerove bolesti,⁷ kao i korespondencija koja je trajala do Crnčićeve smrti.⁸ Unger je u višestrukoj vezi s razvojem hrvatske grafike. Osim što je bio učitelj Krizmanu i Račkom i češće svraćao u Lovran, boravio je 1894. kraće u Zagrebu da dovrši portret u bakropisu bana Khuena Hédervárya,⁹ sudjelovao je na Grafičkoj izložbi 1912. u Zagrebu¹⁰ te izlagao u Dubrovniku.¹¹

Boravak s Ungerom u Lovranu bio je vjerojatno poticaj da se Crnčić već od 1895, kad se odrekao stipendije za volju slobode,¹² nastani kod brata Nikole u Lovranu, te da do konca studija grafike 1897. naizmjenice živi u Beču i Lovranu i zatim stalno u Lovranu do dolaska u Zagreb 1900. godine. Zajedno s učiteljem radio je grafike iz Lovrana i okolice, te je već 1896. dobio

⁵ Jelena Uskoković: *Mirko Rački*, Zagreb 1979, str. 65, bilj. 268.

⁶ William Unger: *Aus meinem Leben*, Wien 1929, str. 195.

⁷ Op. cit., str. 193; — *Bolest bakroresca Williama Ungerera*, Narodne novine, 59/1893, br. 254 (6. XI), str. 5.

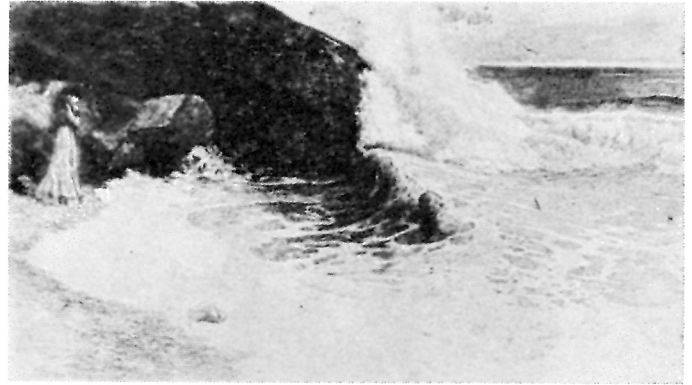
⁸ Hugo Holzmann (Dr. H.): *Menci Cl. Crnčić und sein Fremdenkreis*, Morgenblatt, 46/1931, br. 350, str. 22; — Isti (H.): *William Unger gestorben*, ibid., 47/1932, br. 70, str. 5; — Verena Han (V. M.): *William Unger und M. Kl. Crnčić*, Obzor, 77/1937, br. 55, str. 2.

⁹ *Prof. William Unger iz Beča*, Narodne novine, 60/1894, br. 256 (8. XI), str. 2.

¹⁰ Katalog izložbe u Arhivu likovne umjetnosti JAZU u Zagrebu.

¹¹ L. M.: *Slikarska izložba u salonu Weiss*, Dubrovački list, 2/1925, br. 27, str. 2.

¹² M. Kl. Crnčić: *Eine autobiographische Skizze*, Agramer Zeitung, 1900, br. 294, str. 25.

165. Menci Clement Crnčić, *Medveja*, 1898.166. Menci Clement Crnčić, *Osamljena*, 1899.

veliko priznanje Bečke akademije — Fügerovu zlatnu medalju za bakropis *Nedjeljno jutro u Lovranu*,¹³ kao i 1897. specijalnu nagradu škole. Taj je bakropis pun ugođaja, donesen višeslojno i panoramski, sav obasjan suncem i svjetlom. Bakropis *Medveja* iz istog razdoblja rađen je u masama i planovima pod snopovima sunca te djeluje uravnoteženo i dorečeno.

Menci Cl. Crnčić prisutan je u hrvatskoj umjetnosti od Izložbe Društva za umjetnost i umjetni obrt 1891. u Zagrebu, na kojoj je izložio uljenu sliku *Starac runi kukuruz* (poznatu i pod nazivom *Slavonac runi kukuruz*), do njegove srmti 1930, odnosno do retrospektivne izložbe 1931. godine. Prvi bakropisi (*Lovrana*, *Portrait gospoje Ružice Kršnjavi*, *Traktari*, *Studia*) javljaju se već potkraj 1894. na Umjetničkoj izložbi u Zagrebu. Prvu samostalnu izložbu imao je 1900/1901. istovremeno sa slovenskim umjetnicima i češkim slikarom Muchom. Djela su mu sporadično izlagana do naših dana na povremenim prigodnim izložbama, ali uvijek fragmentarno, pa stoga nije dobio zasluženo mjesto u povijesti hrvatske likovne umjetnosti.

Ustrajavši u pozitivnim nastojanjima svoga osobnog shvaćanja oblikovanja i zadataka umjetničkog poziva, ostao je po strani od utjecaja Proljetnog salona ili nacionalnog simbolizma grupe *Medulić*.

Crnčić kao pravi predstavnik vremena na razmeđu stoljeća pokazuje višestruk interes za umjetnost i njezine manifestacije. Dok se u scenografiji, plakatu, plastici i ilustraciji samo okušao, u slikarstvu je uz Ferdu Kovačevića postao prvi izraziti pejzažist u hrvatskoj umjetnosti. Dar promatranja očitovao se posebno u karikaturama, koje je radio u svim situacijama za zabavu društvu i sebi, ponajčešće u prostorijama Društva hrvatskih umjetnika, gdje su se svakodnevno sastajali

umjetnici i književnici i gdje su njegove karikature ukrašavale zidove društvenih prostorija. Oko šezdesetak tih karikatura nalazi se u Grafičkoj zbirci Nacionalne i sveučilišne knjižnice, a prikazuju osobe iz umjetničkog i javnog života, najčešće njegove prijatelje. Neko je vrijeme (1920—1928) bio i direktor Strossmayerove galerije. Tada je galerija, zahvaljujući njegovu nastojanju, doživjela preuređenje, novi postav, prvo fotografiranje fundusa i dobila neke nove atribucije na temelju savjeta istaknutih povjesničara umjetnosti te novi katalog, koji je izradio Petar Knoll.¹⁴

Crnčić se na svoj specijalan način posvetio i pedagoškom radu, te je i time pridonio razvoju moderne hrvatske grafike. Stručno i teoretski daleko ispred svojih kolega po grafičkom znanju, bio je sposoban da učenike riječima uputi u sve tehničke tajne dobrog crtanja i slikanja. U privatnoj slikarskoj školi, koju je 1903. osnovao zajedno s Belom Čikošem Sesijom, i iz nje nastaloj Višoj školi za umjetnost i umjetni obrt (kasnije Akademiji likovnih umjetnosti), izlagano je na školskim izložbama najviše crteža, studija ugljenom i grafike. Odgojio je više generacija umjetnika, među kojima su se istakli T. Krizman, I. Benković, Lj. Babić, M. Krušlin, B. Šenoa i M. D. Gjurić.

Cjelovit Crnčićev grafički opus mogao bi se na temelju dosadašnjih saznanja podijeliti u tri faze: rani radovi tretirani tamnim tonovima, potom zagrebačke teme, često kolorirane, nastale oko 1910. godine, i napo-

167. Menci Clement Crnčić, *Posljednji potomak*, 1898.

¹³ (Nagrađen umjetnik), Narodne novine, 62/1896, br. 165 (20. VII), str. 2; — Odlikovan hrvatski umjetnik, Obzor, 37/1896, br. 167 (22. VII), str. 2.

¹⁴ Veze s istaknutim povjesničarima umjetnosti bile su uspostavljene preko Gabriela Térey, direktora Galerije starih majstora u Budimpešti, s kojim je Crnčić bio u izravnom kontaktu. — Vinko Zlamalik: *Strossmayerova galerija starih majstora JAZU*, Zagreb 1982, str. 13.

168. Menci Clement Crnčić, *Vladimir Lunaček*

169. Menci Clement Crnčić, *Ban grof Teodor Pejačević*, 1903.

170. Menci Clement Crnčić, *Nina*, 1905.

kon radovi naglašenih iznijansiranih odnosa svjetla i sjene stvarani poslije 1920. godine.

U prvim radovima zapaža se vjernost principima oblikovanja koje je naučio kod Ungera te primjena akademskih pravila rada. U njima se javljaju značajke bečke umjetnosti ugođaja, svojstvene onodobnoj secesiji, ali smjera koji se više priklanja realizmu (*Posljednji potomak*, *Osamljena*, *Večernji zvon*). Tehnički ostaju u okviru ustaljene akademske manire, čistog crteža, jasno izraženih volumena, minuciozno izrađeni, a motiv je tonski zamišljen. Što se sadržajne poruke tiče, Crnčić je izabrao literarne teme simbolističkih pretenzija, što je tada, uz ostale smjerove, bilo prisutno u svijetu umjetnosti te mu donijelo zapaženost u suvremenoj kritici.

Portrete je donosio realistički, neke od njih i u kostimima, kao *Louisa Frapparta*. Većina se portreta odlikuje finom karakterizacijom (*Mikšić*, *Kornel Thuroczy*, *Vladimir Lunaček*, *Nadbiskup dr. Ante Bauer* i dr.). Radio je i reprodukcije uljenih slika drugih majstora, od kojih je najuspjelija bakropis *Ban grof Teodor Pejačević* prema Bukovčevoj slici. U njega je prema Kršnjavi unio toliko svoga shvaćanja *da je to postalo remekdjelo dvaju naših umjetnika*.¹⁵

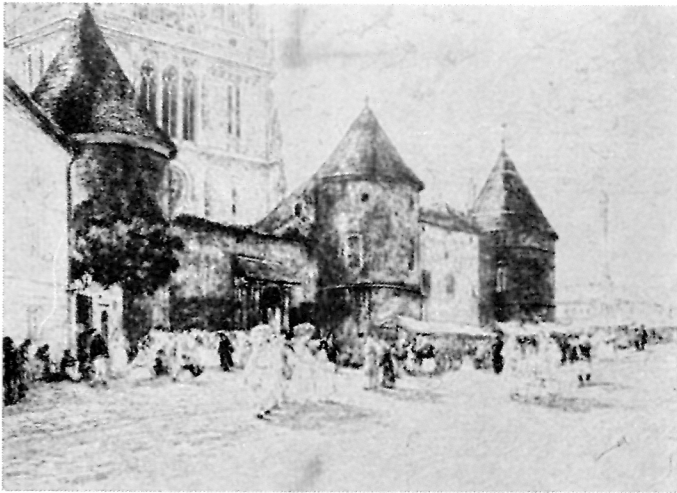
U samostalnom radu nakon završenog studija grafike nastaje kreativno razdoblje s mogućnošću da primijeni dotada stečena znanja i odnjegovanu vještinu grafičkog oblikovanja. U tim kasnijim bakropisima njegov likovni rukopis postao je samostalniji, širi, sve se više udaljavao od učiteljeva utjecaja. Sigurnost se posebno očitovala u sve čišćem potezu, diskretnijem crtežu i harmoničnijem izmjenjivanju svjetlih i tamnih partija. Kao osjetljiv opservator primorskog života opisivao je, s osjećajem za taj svijet, trud i muku primor-

skih žena i ljudi te surovost prirode, koju je dao u nenadmašivim pejzažima širokih kamenitih panorama Hrvatskog primorja. Dok su mu slike mora donijete čvrstom rukom i silinom, bakropisi odaju smisao za profinjenu i izražajnu liniju, fini rad, koji je ujedno elegantan i delikatan (*Nina*), a tehnički vrlo korektan.

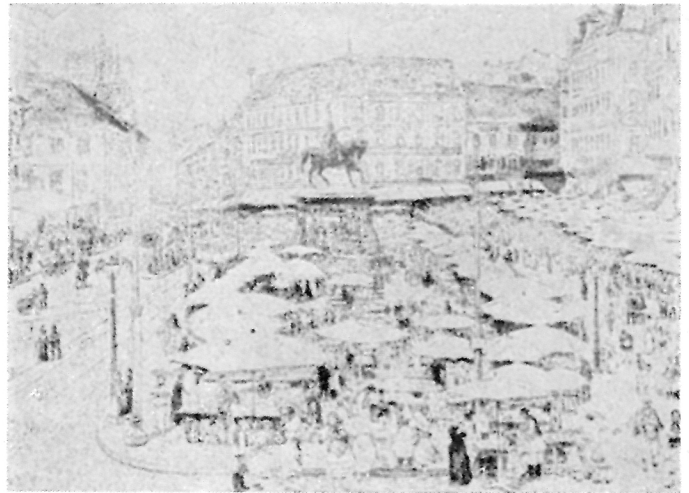
U bakropisima nastalim oko 1910. godine lako je uočiti promjenu u načinu interpretiranja. Niz bakropisa iz starog Zagreba, kojima je želio sačuvati za budućnost najtipičnije dijelove grada koji su se brzo mijenjali, nemaju više onu preciznost linije i minucioznost, neposredan su odraz viđenog, a obilježava ih širina poteza, slobodniji crtež, suverena ležernost i lakoća ostvarenja likovne zamisli, te tako dočaravaju više slikarski dojam, što je još potencirano bojom. Na njima je naglašena izražajnost kompozicijskih elemenata, njegov smisao za žanr i realističku koncepciju motiva. Istaknuta je slikovitost prizora, želja da se zabilježe drvena zdanja (*Bakačeva kula*, *Pod zidom*, *Kamenita vrata*, *Kapucinske stube*) kao i šarolikost narodnih nošnji u sajamskoj vrevi (*Jelačićev trg*, *Splavnica*, *Dolac*, *Potok*). Poput jednobojnih bakropisa bili su zapaženi u tadašnjoj kritici, a naišli su na velik odaziv u javnosti, a u mnogim se građanskim kućama našlo barem po jedno od tih djela. Tako je stvorio prototip popularne grafike, koju su nastavili raditi njegovi nasljednici, možda najdosljednije Branko Šenoa.

Sukcesivan slijed evolucije umjetnikova stilskog izraza možemo posebno pratiti na bakropisima nastalim

¹⁵ Iso Kršnjavi: *Naša umjetnost*, Narodne novine, 69/1903, br. 261.

171. Menci Clement Crnčić, Bakačeva kula, 1910.

172. Menci Clement Crnčić, Jelačićev trg, oko 1910.

oko 1920. godine. Tada je stvorio najbolje grafičke listove primorskog pejzaža, posebno Vinodola, koji je upoznao čestim boravcima u vlastitoj kući u Novom Vinodolskom, kamo je pozivao i svoje učenike. U tom periodu, koji označava traženje i izgradnju vlastitih shvaćanja, sasvim se udaljio od Ungerova utjecaja, izražajnih sredstava i oblikovnih metoda oslonjenih na akademsku tradiciju, te postao potpuno samostalan i tehnički savršen. Metamorfoza njegove umjetnosti bila je postupna, rađala se iz prethodnog i razvijala u dominante koje su sada zavladaale. Stvaranju dojma o obilju svjetlosti na tim bakropisima pridonijele su žarke sunčeve zrake, koje se izmjenjuju sa sjenama po bogatim panoramskim pejzažima, tvoreći iz vještog razmještaja svjetla i sjene, bijelog i crnog, te čistih linija, najuspjelije likovne dojmove. Ti su radovi njegova najsažetija ostvarenja, puni detalja koji ne smetaju cjelini, bogati u tonu. Stvorivši čitav niz grafičkih listova frankopanskih gradova i kaštela (*Belgrad, Bribir, Stara Lednica, Drivenik, Grižane*) te motiva iz okolice Novog Vinodolskog i otoka Krka (*Ogulinska cesta, Povile, Vrbinik* i dr.), ostvario je djela od kojih su neka svojom vrijednošću nadmašila njegove marine.

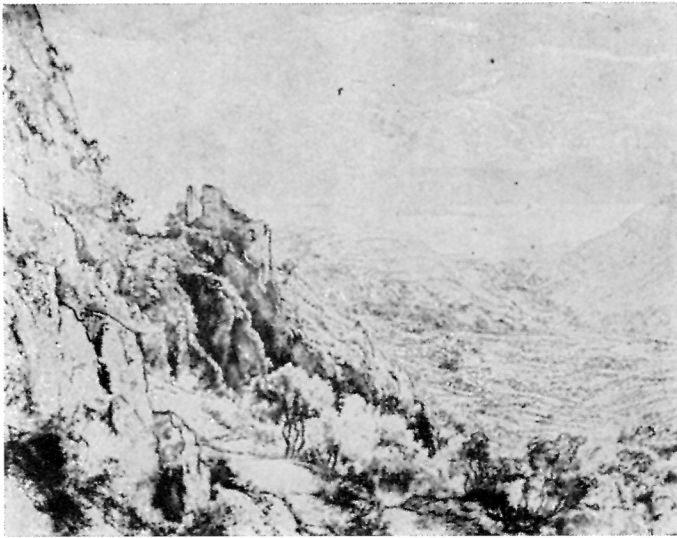
Smion tehničar i izvanredno fin i osjetljiv crtač, opsjednut problemom svjetla i sjene, uspio je da raznim skalama svijetlih i tamnih partija i na crno-bijelom bakropisu sugerira boju. Partije su dobro podijeljene te djeluju harmonično i mirno. Jednostavna kompozicija, siguran i brižljivo izveden tehnički duktus, svestrano poznavanje izražajnih mogućnosti bakropisa označavaju njegovo stvaranje. U grafici ostao je vjeran svojim njemačkim učiteljima, služeći se svim tehničkim sred-

stvima da postigne različite efekte i ostvari tako dorečena umjetnička djela. Prema Babiću *Crnčićeva izrazita darovitost bila je predestinirana na grafiku, a njegov način što je proizlazio iz njegove prirode bio je tipičan način i shvaćanje pravog i čistog grafičara.*¹⁶ Opus mu je mnogostran, širok i različit, s ostvarenim pravim vrijednostima. Da bi se objektivno valorizirao njegov doprinos hrvatskoj umjetnosti, treba mu priznati primat u oživljavanju moderne hrvatske grafike kao i u nepro-

173. Menci Clement Crnčić, Splavnica, oko 1910.

¹⁶ Ljubo Babić: *Hrvatska grafika u XIX stoljeću*, Hrvatsko kolo, 1936, knj. XVII, str. 115.

174. Menci Clement Crnčić, *Belgrad kod Vinodola*, 1919—
—1920.

175. Menci Clement Crnčić, *Bribir Vinodolski*

cijenjivom pedagoškom radu. Sve što je Crnčić započeo u grafici potkraj stoljeća te prenio zatim svojim opusom i pedagoškim radom na mlade generacije odrazilo se i u našem vremenu.

176. Menci Clement Crnčić, *Drivenik Vinodolski*

Marija Mirković

SACRAL PAINTING IN THE CENTRAL CROATIA AT THE TURNING BETWEEN 19th AND 20th CENTURY

Development of sacral painting presented here was influenced by J. J. Strossmayer's and I. Kršnjavi's visual and esthetic orientation. Most painters relied on the neo-baroque tradition and Nazarene records, at the same time reviving interest in decorative painting inspired by popular national ornamentation. Young painters opposed the established sacral painting schemes, but their works, specific by style and unconventional approach to the contents, were frequently refused by those giving orders. Comparison with the contemporary works of the same contents reveals these differences in interpretation, ranging from neo-baroque tradition and academic eclecticism through symbolism, characteristic of the events in the Central European sacral painting of the time.

Božena Šurina

MENCI CLEMENT CRNČIĆ AND THE BEGINING OF MODERN CROATIAN GRAPHICS

Modern Croatian graphics commenced with Menci Clement Crnčić (1865—1930) in 1890-ies. After the study of painting in Vienna and Munich, he enrolled in the Academy of Visual Arts in Vienna, Department of Graphics, professor William Unger, a famous graphic artist (1837—1932). Crnčić chose etching, in which he, as daring the technique, delicate and sensitive in drawing, and besieged by the problem of light and shadow as he was, created works some of which outshine his seascapes. He was first to use graphics as a tool of independent artistic expression and thus provided an equal position of the technique along with painting and sculpture in the history of visual arts in Croatia. He was the first educated graphic artist who achieved a European level professionalism in his work. With both his works and educational activities, he also contributed to the development of modern Croatian graphic, having educated several generations of artists.

Duško Kečkemet

EARLY DRAWINGS OF IVAN MEŠTROVIĆ

Among numerous drawings of Ivan Meštrović, a sculptor, kept at his home in Split, presently the Meštrović Gallery, about 30 drawings made in Vienna, 1904—1907, during the last two years of his study and the subsequent two years of his stay in Vienna after the study, are distinguishable for their marked graphic visual quality, whereas other works have mostly been taken and evaluated as mere sketches for sculptures.

According to the topics, these drawings, likewise Meštrović's sculptures of the time, belong to the symbolic visual orientation. They reflect Rodin's sculptures and can be related to the drawings made by his friend Mirko Rački, a painter, but are actually directly linked to Meštrović's personal experience in Vienna. Along with symbolism, gradual appearance of secessionist stylistic features can also be traced in these drawings. High visual quality demonstrates Meštrović's gift for painting as well.

Ana Adamec

SECESSION AND MODERNITY

Zagreb was included in the artistic movements of European Secession by the creative work of the members of the Society of Croatian Figural Artists, among them R. Frangeš and R. Valdec acting as promoters of new ideas in the domain of sculpture. Gifted with outstanding talents, with a strong feeling for contemporaneity and introducing new expressive tools, rich in motifs, they actually introduced the movement of Modernism. R. Frangeš made sculptures of varying dimensions, ranging from realism and impressionism through maximally purified surfaces. Symbolic topics were used by R. Valdec, by modelling natural realities of more condensed forms with the appearance of stylization, from the origins through blazing linearity, harmony of topics and stylistics. I. Meštrović extended the sculptural dimensions by artistic experience of ancient epochs, constructing a sculpture within a closed block. On the same fountain, he discovered a new way of making a relief with a predominance of lines and facets. Along with the line, expression became a constant and a constituent of both a relief and a separate sculpture. At the end of the 19th and beginning of the 20th century, the modern forms thus created were of utmost importance for the future of sculpture in Croatia.

Nina Kudiš

ABOUT SCULPTURES IN RIJEKA AND SUŠAK IN 19th AND BEGINNING 20th CENTURY

In this paper, attempts are made to present, in a condensed and comprehensive way, the sculptural activities and monuments in Rijeka and Sušak from the end of the 19th and the beginning of the 20th century. The sources and influences on the sculpture of the time mostly originated from Italy, either through Italian sculptors and their works or by the artists from Rijeka, educated abroad.

The works of art ordered by Laval Nugent, owner of the Trsat Castle, were created by the renowned European sculptors Fernkorn and Canova. Later on, Rendić's tombstones in Rijeka, arising from the Italian tradition, also approached Secession and local expression in the later phase of the period.

Rich local tradition of Baroque sculpture was also present in the 19th century, but to a much lesser extent, i. e. exclusively through great home sculptors or their educated successors.

Vukica Popović

A CONTRIBUTION FOR RUDOLF VALDEC'S ARTISTIC BIOGRAPHY

In his paper entitled »A Single Artistic Year« (»Jedna umetnička godina«), Milan Košanin denounces the decision made by the commune of Veliki Bečkerek (Zrenjanin) concerning construction of the King Petar I monument, the charge of which was arbitrarily given to Rudolf Valdec (1872—1929), in face of the suggestion to entrust Kršinić or Nedeljković with this task. It is very likely that the ex-